

Analysis of the Narrative Mechanisms of the Story of "Bahram-e- Gour in the black dome" from Nizami's Haft Peykar, based on Greimas's theories

Ebrahim Saravani¹ | Behrouz Romiyani² | Mostafa Salari³

1. PhD student of Persian language and literature, Zahedan Branch, Islamic Azad University, Zahedan, Iran.
Email: e.saravani@iau.ac.ir

2. Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Zahedan Branch, Islamic Azad University, Zahedan, Iran.
Email: 59899641990@iau.ir

3. Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Zahedan Branch, Islamic Azad University, Zahedan, Iran.
Email: m.salari11@yahoo.com

Article Info

ABSTRACT

Article type:
Research Article

Article history:
Received:
5 April 2025
Received in revised form:
20 May 2025
Accepted:
2 June 2025
Published online:
21 March 2026

Keywords:
Nizami 's narration, Black dome, Greimas's theory

The study and analysis of literary works based on important and universal literary theories, in addition to helping to better understand the structure of stories, can be helpful in a different and deeper understanding of the text. One of the greatest structuralist theorists in the field of narrative is Algirdas Julien Greimas, a Lithuanian living in France. His views have been welcomed by many researchers due to their special divisions and the properties of flexibility and fluidity. Accordingly, the following essay attempts to evaluate and analyze, with a descriptive-analytical approach, the structure of the main plot of the narrative "Bahram-e-Gour in the black dome" from Haft Peykar of Nizami based on some of Greimas' most important ideas (binary oppositions, narrative chains, and the actantial model), and analyzes the actors and how the structures that constitute the events in it are formed. According to the research findings, in this narrative, the story begins with an initial balanced situation (the king's glory in the palace); with the king's curiosity to discover the secret of the people's black-clad clothing, it turns into an intermediate unbalanced situation, and finally reaches a final balanced situation with the king's discovery of the secret of the black-clad clothing. The main actors of Greimas's action model have also been recovered as follows: sender: the king's curiosity, receiver: the king, subject: the king, object, discovering the secret of the black-clad people, helper: the butcher and the stout chicken, deterrent: the drunken townspeople. The fundamental elements of the structure of the three narrative chains (contractual, executive, and disjunctive) can also (like other components) be explained and adapted to Greimas's ideas.

Cite this article: Saravani, Ebrahim, Romiyani, Behrouz, Salari, Mostafa. (2026). Analysis of the Narrative Mechanisms of the Story of "Bahram-e- Gour in the black dome" from Nizami's Haft Peykar, based on Greimas's theories. *Journal of Lyrical Literature Researches*, 24(46), 115-132.
<http://doi.org/10.22111/jllr.2025.51559.3327>

Extended abstract**1. Introduction**

In the contemporary era, the analysis of narratives based on new theories has enriched literature even more. Among the new theories on the understanding of literary works are the theories related to narratology and structuralism. These two sciences are among the sciences that answer the fundamental questions of humanity regarding the philosophy of literature. Structuralists have also drawn people's attention to the general rules of narratives and the analysis of meta-narrative (Payandeh, 2018: 236-234). Algirdas Julien Greimas, one of the greatest structuralist theorists of narratology, proposed new developments in the structural studies of narrative. He believes that in order to understand a narrative, one must understand the meanings of the developments and grammatical rules of the narrative; just as in order to understand a sentence, one must understand the grammatical and syntactic rules and the meanings of words (Green and Lebiha, 2004: 110). In the following essay, which was conducted using a descriptive-analytical method, the main idea is to examine and analyze the structure of the narrative "Bahram-e- Gour in the black dome" from Nizami's poetic collection "Haft Peikar" based on Greimas's ideas.

2. Research method

The research method in this study is descriptive-analytical and examines data and examples, based on library studies that have been discussed and examined by citing some of Greimas's most important ideas. In order to achieve the research objectives, the story of Bahram-e- Gour in Black Dome, from Haft Peikar of Nizami, was studied in full, and then an attempt was made to analyze and explain the narrative structure based on Greimas' ideas (binary oppositions, actantial model, narrative chains).

3. Discussion

Algirdas Julien Greimas, a famous linguist and semiotician, has discussed in his opinions such topics as: action pattern, binary oppositions, narrative chains, etc. He reduced Propp's theories on the existence of action/event in narrative to six situations (Greimas, 1986: 39). These six actors or actants, who are in three binary oppositions, consist of: sender/receiver, subject/object, and supporter/opponent (Toolan, 2007: 82). Greimas considers the structure of narrative plot as a result of binary oppositions. From his perspective, "these oppositions are related to plot in the following way: temporal oppositions, i.e. balanced or unbalanced initial conditions against the final conditions of the story, against thematic conditions, i.e. for the reversed and unbalanced theme, a solution is found and balance is regained. (Okhovvat, 2002: 65).

Another part of Greimas's ideas is related to narrative chains. From his perspective, each narrative has three chains to explain its different narrative sequences: The Contractual chain, the Performative chain, and the Disjunctive chain (Hawkes, 2003: 71). Many ancient Persian stories have the potential to be adapted and examined with modern literary theories. In the story "Black dome" of Nizami's Haft Peikar, based on Greimas' ideas, the story begins with a balanced initial situation (the king's glory in the palace); with the king's curiosity to discover the secret of the black-clad man, it changes to an unbalanced middle situation, and with the king's discovery of the secret, it reaches a balanced final situation. The course of the story in this narrative is structurally from negative to positive.

In this narrative, the main actors are: the king (subject and receiver), the king's curiosity (sender), discovering the secret of wearing black clothing (object), the townspeople (opponent), the butcher and the burly chicken (supporters).

The narrative chains in the aforementioned narrative are also as follows: 1- Contractual: the king's internal pact to achieve the goal (discovering the secret of black-clad clothing); 2- Performative: abandoning the throne and traveling to the city of drunkenness/fighting difficulties and obstacles/testing self-control; 3- Disjunctive: the king's change of status in response to fulfilling his internal pact/discovering the secret/returning to the palace and wearing black.

4- Conclusion

Using up-to-date study patterns can have a significant impact on a deeper understanding of literary works and provide a new analysis of a narrative. Analyzing Bahram-e-Gour's narrative in "The Black Dome" from Nizami's "Haft Peikar" series using Greimas's theory opens a new window to the layers

of this work. In analyzing this story, it was determined that there is both a contrastive pattern, i.e. a balanced initial situation, an unbalanced middle situation, and a balanced final situation, as well as a syntactic structure or three chains: Contractual, Performative, and Disjunctional. Also, all six actors of the Greimas action model (sender, receiver, subject, object, supporter, and opponent) are present in this narrative.

In general, the elements that Greimas showed for the structural analysis of a narrative are explained in the narrative of The Black Dome. The results obtained demonstrate the adaptation of Greimas' narrative model in the analysis of the characters and structure of this narrative and show that Greimas's views are capable of adapting to lyrical texts.

5-References

- Ahmadi, B. (1991). Structure and Interpretation of Text. Vol. 1. Tehran: Markaz.
- Bertens, J. W. (1983). Literary Theory. Translated by Farzan Sojudi. Tehran: Ahang.
- Dorpar, M; Yahaghi, M. J. (2010). "Analysis of Character Relationships in Nizami's Leili and Majnun Poem". Boostan-e- Adab Magazine. Volume 2, Issue 3, Serial 1/59. pp. 89-65.
- Eighton, T. (1989). Introduction to Literary Theory. Translated by Abbas Mokhber. Tehran: Markaz.
- Harland, R. (2007). A Historical Introduction to Literary Theory from Plato to Barthes. Translated by Behzad Barkat. Guilan: University of Guilan.
- Hebert, L. (2005). Tools for Text and Image Analysis, Julie tabler, available at <http://www.signisemio.com>
- Green, K; Labihan, J. (2004). Textbook of Literary Theory and Criticism. Translation: Translators' Group. Tehran: Ruznegar.
- Greimas, A. J. (1983). Structural Semantics: An attempt at a method. University of Nebraska Press. Lincoln and London.
- Greimas, A. J. (1986). Semantiqu. London: Penguin Press.
- Mashhadi, M. A; Savab, F. (2014). "Analysis of the Narrative Structure of the Story of Bahram and Golandam based on the Greimas Theory". Literary Text Research (Persian Language and Literature), Vol. 18 (61): 83-105.
- Najafi, N; Akbari, M. (2019). "The Structure of Sub-Narratives in the plot of Khosrownameh; based on the Greimas Actantial model". Journal of Comparative Literature Studies. 2012. 54. pp. 197-210.
- Nizami-Ganjavi, E.Y. (1999). The Complete Works of Nizami-Ganjavi, with Introduction and biography of Hossein Vahidi, vol. 2. Tehran: Safi-Alishah.
- Okhovvat, A. (1992). Grammar of Fiction. Tehran: Farda.Payandeh, Hossein. (1997). Literary Theory and Criticism, an Interdisciplinary Textbook. Tehran: Samt.
- Propp, V. (1999). Morphology of The folktale. Translated by Fereydoun Badreh. Tehran: Toos.
- Rahmani, M; Fouladi, M. (2019). "Investigating in the story of Nizami Ganjavi's "Sandalwood-colored dome" based on Greimas's structuralist theory". Bi-Quarterly Journal of Literary Sciences, Year 10. Issue 17. pp. 75-93.
- Savab, F. (2015). A Study of the Narrative Structure of Lyrical Poems Based on Grimas's Theory (Veis and Ramin, Khosrow and Shirin, Jamshid and Khorshid, Homay and Homayoun, Leili and Majnun), PhD Thesis in Persian Language and Literature, University of Sistan and Baluchestan, Supervisor: Mohammad Ali Mahmoudi.
- Selden, R; Widson, P. (2005). A Guide to Contemporary Literary Theory. Translated by Abbas Mokhber. 3rd Edition. Tehran: Tarh-e- no.
- Shairi, H.R. (2002). Fundamentals of Modern Semantics. Tehran: Samt.
- Shairi, H.R. (2006). Semiotic Analysis of Discourse. Tehran: Samt.
- Shairi, H.R. (2006). Semiotics of Literature/Theory and Method of Literary Discourse Analysis. Tehran: Tarbiyat Modares University
- Sojudi, F. (2005). Semiotics and Literature. Tehran: Farhang Kavosh.

- Soleymanpour, M. (1998). "The Central Role of the Majnun Character Based on Greimas's actantial model ". *New Literary Studies*, Vol. 1, No. 2. pp. 1-12.
- Tahmasbi-Sargholi, F; Malmali, O; Sohrab-Nejad, A. (1400). "Narrative mechanism in Leyli and Majnun Based on the Greimas Model". *Literary Criticism and Stylistics Studies*, 2012. Vol. 2 (44 in a row). pp. 47-66.
- Toolan, M. J. (1987). *Narrative Studies: A Linguistic-Critical Introduction*, Translated by Seyyed Fatemeh Alavi and Fatemeh Nemati. Tehran: Samt.
- Tyson, L. (1988). *Theories of Contemporary Literary Criticism*, Translated by Maziar Hosseinzadeh and Fatemeh Hosseini, Tehran: Negah-e- Emruz.
- Zarrinkoub, A. (1993). *Pir-e- Ganje dar jostojoye nakojaabad*. Tehran: Sokhan.

تحلیل سازوکارهای روایت «بهرام گور در گنبد سیاه» از هفت پیکر نظامی، بر پایه آرای گریماس

ابراهیم سراوانی^۱ | بهروز رومیانی^۲ | مصطفی سالاری^۳

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، واحد زاهدان، دانشگاه آزاد اسلامی، زاهدان، ایران. رایانامه: e.saravani@iau.ac.ir

۲. نویسنده مسئول، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد زاهدان، دانشگاه آزاد اسلامی، زاهدان، ایران. رایانامه: 59899641990@iau.ir

۳. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد زاهدان، دانشگاه آزاد اسلامی، زاهدان، ایران. رایانامه: m.salari11@yahoo.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	بررسی و تحلیل آثار ادبی بر مبنای نظریه‌های مهم و جهانی ادبی، علاوه بر کمک به درک بهتر ساختار داستان‌ها، می‌تواند در فهم متفاوت و عمیق‌تر متن مدرسان باشد. یکی از بزرگ‌ترین نظریه‌پردازان ساختارگرا در زمینه روایت، آلژیرداس ژولین گریماس (A.J Greimas) لیتوانی، مقیم فرانسه است. آرای وی به سبب دارا بودن تقسیم‌بندی‌های ویژه و خاصیت انعطاف‌پذیری و سیالیت، مورد استقبال بسیاری از پژوهشگران قرار گرفته است. بر این اساس، جستار پیش‌رو می‌کوشد با رویکرد توصیفی-تحلیلی، ساختار طرح اصلی روایت «بهرام گور در گنبد سیاه» از هفت پیکر نظامی را بر مبنای برخی از مهم‌ترین آرای گریماس (تقابل‌های دوگانه، زنجیره‌های روایی و الگوی کنشگر) مورد ارزیابی و تحلیل قرار دهد و به تحلیل کنشگران و چگونگی شکل‌گیری سازه‌های تشکیل‌دهنده رخدادها در آن بپردازد. طبق یافته‌های پژوهش، در این روایت، داستان با وضعیت متعادل آغازین (کامرانی پادشاه در قصر) شروع می‌شود؛ با کنجکاوی پادشاه برای کشف راز سیه‌پوشی مردم، به وضعیت نامتعادل میانی مبدل می‌شود و سرانجام با کشف راز سیه‌پوشی توسط پادشاه به وضعیت متعادل پایانی می‌رسد. کنشگران اصلی الگوی کنشی گریماس نیز چنین بازیابی شده‌اند: فرستنده: کنجکاوی پادشاه، گیرنده: پادشاه، فاعل: پادشاه، مفعول: کشف راز سیه‌پوشی، یاریگر: مرد قصاب و مرغ تنومند، بازدارنده: مردم شهر. عناصر بنیادی ساختار زنجیره‌های سه‌گانه روایی (میثاقی، اجرایی و انفصالی) نیز (همانند دیگر مؤلفه‌ها) قابل تبیین و تطبیق با آرای گریماس هستند.
واژه‌های کلیدی: روایت نظامی، گنبد سیاه، نظریه گریماس.	

استناد: سراوانی، ابراهیم، رومیانی، بهروز، سالاری، مصطفی. (۱۴۰۵). تحلیل سازوکارهای روایت «بهرام گور در گنبد سیاه» از هفت پیکر نظامی، بر پایه آرای گریماس. پژوهشنامه ادب غنایی، ۲۴ (۴۶)، ۱۱۵-۱۳۲.

<http://doi.org/10.22111/jllr.2025.51559.3327>

در دوران معاصر، تحلیل و تشریح روایات و داستان‌های نو و کهن بر پایه نظریات جدید و مختلف، باعث غنای هرچه بیشتر ادبیات و نمایان‌ساختن افق‌های جدید و دریچه‌های نوین بر روی مطالعه و شناخت آثار ادبی شده‌است. از نظریات نوین در باب شناخت آثار ادبی، نظریات مربوط به روایت‌شناسی و ساختارگرایی است. این دو علم، ازجمله علمی هستند که به سؤالات بنیادین بشر در باب فلسفه ادبیات پاسخ می‌دهند. یکی از این سؤالات این است که: اگر به‌راستی همه روایات و داستان‌ها از ساختارهای همشکل و تکراری برخوردارند، پس چه نیازی است که ما دوباره به خواندن آن‌ها بپردازیم؟! پاسخ روایت‌شناسان و ساختارگرایان این است که ما روایت‌های کهن را به هزاران شکل تکرار می‌کنیم چون هنوز نتوانسته‌ایم راز و رمزهای زندگی و تناقضات آن‌را حل کنیم؛ مثلاً هزاران رمان در باب مرگ نوشته شده و این نشان می‌دهد که بشر همواره به مرگ اندیشیده و تلاش کرده آن‌را برای خود حلاجی کند، اما در این زمینه توفیقی نداشته است؛ بنابراین همچنان به روایت-سازی، خواندن و ساختن رمان و داستان درباره مرگ می‌پردازد؛ همچنین ساختارگرایان توجه افراد را به قواعد عام روایت‌ها و تحلیل فراداستان جلب کرده‌اند (پاینده، ۱۳۹۷: ۲۳۶-۲۳۴). گریماس (۱۹۱۷م) از بزرگ‌ترین نظریه‌پردازان ساختارگرایی روایت-شناسی، تحولات نوینی در مطالعات ساختاری روایت مطرح کرد. او معتقد است جهت فهم یک روایت، باید معانی پیرفت‌ها و قواعد دستوری روایت را شناخت؛ همان‌طور که جهت فهم یک جمله باید قواعد دستوری و نحوی و معانی واژه‌ها را شناخت (گرین و لیبهان، ۱۳۸۳: ۱۱۰). در جستار پیش‌رو که به‌روش توصیفی-تحلیلی انجام شده، ایده اصلی، بررسی و تحلیل ساختار روایت «بهرام گور در گنبد سیاه» از مجموعه منظوم «هفت پیکر» نظامی بر اساس آرای گریماس است.

۱-۱ بیان مسأله و سؤالات تحقیق

مسأله اصلی این جستار، درک میزان انطباق و هم‌خوانی ساختار روایت غنایی «بهرام گور در گنبد سیاه» با رویکرد نوین و جهانی گریماس و آشنایی هرچه بیشتر با ساختارگرایی به‌عنوان یک روش پژوهشی در تحلیل انواع روایت‌های کهن غنایی ایران است. پرسش اساسی این جستار آن است که ساختار روایی داستان «بهرام گور در گنبد سیاه» در چهارچوب آرای گریماس چطور تبیین می‌شود؟ و میزان انطباق این اثر با آرای گریماس به چه میزان است؟

۱-۲ اهداف و ضرورت تحقیق

بازخوانی و تحلیل روایات کهن فارسی با کاربری نظریه‌های جدید و شناخت ساختارهای زبانی متن آن‌ها می‌تواند در شناساندن دقیق‌تر این آثار و همچنین تحلیل بنیادهای معنوی آن مفید باشد. همچنین بهره‌مندی از روش‌های نوین بررسی روایت (مانند الگوی کنشگر گریماس) در تحلیل داستان‌ها و شخصیت‌ها، موجب می‌شود نگاه به متن‌های ادبی (قدیم یا جدید)، ساختارمند و علمی‌تر شود. تشریح الگوهای جدید در روایات نظامی، علاوه بر ایجاد بینشی عمیق‌تر از افکار نظامی، درک غنی‌تری از مهارت هنری وی را نیز فراهم می‌سازد. هدف جستار حاضر، ضمن معرفی و شناساندن هرچه بیشتر آرای گریماس، تبیین انطباق نظریات جدید ادبی، به‌خصوص آرای ساختارگرایان بر نوع ادب غنایی است.

۱-۳ روش تحقیق

روش تحقیق در این جستار، از نوع توصیفی-تحلیلی و بررسی داده‌ها و مصادیق و بر مبنای مطالعات کتابخانه‌ای است که با استناد به برخی از اصلی‌ترین آرای گریماس، به بحث و بررسی خواهد پرداخت. جهت دست‌یافتن به اهداف پژوهش، داستان «بهرام گور در گنبد سیاه»، از هفت گنبد نظامی، به‌طور کامل مطالعه و سپس تلاش شد تا ساختار روایت، بر اساس آرای گریماس (تقابل‌های دوگانه، الگوی کنشی، زنجیره‌های روایی) تحلیل گردد.

۴-۱- پیشینه تحقیق

مباحث نظری آرای گریماس، از طریق ترجمه و تألیف کتب نقد و نظریه ادبی، توسط برخی همچون: ایگتون (پیش‌درآمدی بر نظریه ادبی، ۱۳۶۸)، احمدی (ساختار و تأویل متن، ۱۳۷۰)، برتنز (نظریه ادبی، ۱۳۸۲)، سلدن (راهنمای نظریه ادبی معاصر، ۱۳۸۴)، تایسون (نظریه‌های نقد ادبی معاصر، ۱۳۸۷)، سجودی (نشانه‌شناسی و ادبیات، ۱۳۸۴) و ... شناخته شده‌است. شعیری نیز در کتب: «مبانی نشانه معنانشناسی نوین» (۱۳۸۱) و «تجزیه و تحلیل نشانه معنانشناختی گفتمان» (۱۳۸۵) به معرفی و شناخت کاملی از نشانه معنانشناسی و عناصر آن در تولید معنا و گفتمان پرداخته‌است. برخی مقالات همسو با رویکردهای این مقاله عبارتند از:

دُرپر و یاحقی (۱۳۸۹) در مقاله «تحلیل روابط شخصیت‌ها در منظومه لیلی و مجنون نظامی»، به تحلیل روابط و مناسبات شخصیت‌ها در لیلی و مجنون با استفاده از الگوی کنش‌گر گریماس پرداخته‌اند. شش نقش اصلی در این روایت بازایی شده‌اند و مقاله به این نتیجه رسیده‌است که الگوی گریماس در تحلیل شخصیت‌های منظومه مذکور، کارآمد است و با این الگو خواننده می‌تواند روابط و مناسبات شخصیت‌ها را دنبال کند. همچنین برخی از ویژگی‌های گریماس برای حکایت‌های فولکوریک هم در روایت مذکور مشاهده می‌شود. مشهدی و ثواب (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان: «تحلیل ساختار روایتی داستان بهرام و گل‌اندام برپایه نظریه گریماس» به مطالعه ساختار روایتی داستان «بهرام و گل‌اندام» بر مبنای نظریه گریماس پرداخته‌اند. ساختار طرح اصلی روایت مذکور، با تغییر وضعیت‌ها بر اساس تقابل‌های دوگانه و زنجیره‌های روایی و الگوی کنشی را تحلیل نموده و به این نتیجه رسیده‌اند که الگوی کنشی گریماس در تحلیل روایت مفید و قابل تطبیق است و طرح داستان از ساختار و انسجام روایی برخوردار و از دو منظر (تقابل‌های دوگانه و قاعده‌های نحوی) قابل بررسی است و از لحاظ کنشی، شامل دو الگوی کنشی مجزا با کنشگران متمایز است. نجفی و اکبری (۱۳۹۸) در مقاله «ساختار خرده‌روایت‌ها در پیرنگ خسرونامه؛ با تکیه بر الگوی کنشگران گریماس» به تحلیل ساختار پیرنگ و جایگاه شیء ارزشی در داستان «خسرونامه» با الگوی کنشگران گریماس پرداخته و به این نتیجه رسیده‌اند که وجود خرده‌روایت‌ها و پیرنگ‌های نهفته در دل کلان‌روایت «خسرونامه» علاوه بر ایجاد الگوهای سازه‌ای متعدد پیرنگ، باعث ایجاد تعلیق و ایزودهای متنوع شده‌است. رحمانی و فولادی (۱۳۹۹) در مقاله «بررسی داستان «گنبد صندلی» نظامی گنجوی بر اساس نظریه ساختارگرایی گریماس»، با تحلیل داستان مذکور بر مبنای نظریه گریماس به این نتیجه رسیده‌اند که هیچ بخش از حکایت، در پیشبرد جریان روایت بی‌تأثیر نیست و در آن داستان با وضعیت متعادل آغازین (آغاز سفر)، با درخواست آب خیر از شر، به وضعیتی نامتعادل (کورشدن خیر) مبدل می‌شود تا این که این وضعیت با تأثیر نیروی یاری‌دهنده دختر گُرد و چوپان، سیر صعودی خود را به سوی تعادل-پایانی به سرانجام می‌رساند. طهماسبی سرقلی و دیگران (۱۴۰۰) در مقاله «سازوکار روایت در لیلی و مجنون بر اساس الگوی گریماس» به بررسی الگوهای روایتی در حکایت مذکور پرداخته و به این نتیجه رسیده‌اند که تقابل اصلی برخاسته در این روایت، ریشه در عصبيت قومی و جامعه عصر دارد. کنش کنشگران نیز بر اساس همین تقابل، معنادار می‌شود. کنشگر اصلی و گیرنده، مجنون است و اطرافیان او نقش یاری‌گر دارند. بازدارنده، پدر لیلی و شیء ارزشی نیز عشق است و به همین دلیل داستان، حالت عرفانی پیدا کرده‌است. سلیمان‌پور (۱۴۰۱) در مقاله «نقش محوری شخصیت مجنون بر اساس نظریه کنشگری گریماس» با تکیه بر روش توصیفی-تحلیلی ضمن تبیین و تحلیل سایر نقش‌ها و روابط لیلی و مجنون، به نقش محوری شخصیت مجنون پرداخته و به این نتیجه رسیده‌است که با توجه به الگوی کنشگر گریماس در این روایت، مجنون بیش از هرکس و هرچیز نقش برجسته و کنشگر فاعل دارد. فاعلیت ابتدا با مجنون شکل می‌گیرد، اما در میانه‌های داستان، گاهی لیلی جای او را می‌گیرد.

بنابراین طبق بررسی‌های انجام‌شده - چنان‌که مشاهده می‌شود- پژوهشی که به‌طور خاص و مستقل و با ذکر جزئیات به بررسی و تحلیل داستان «بهرام گور در گنبد سیاه» از نظامی پرداخته‌باشد، مشاهده‌نشده. این موضوع و نیز لزوم بازخوانی و تحلیل روایت‌های کهن منظوم براساس نظریه گریماس جهت شناساندن عمیق‌تر این آثار، ضرورت این پژوهش را نمایان می‌سازد.

۲- بحث

۲-۱- روایت‌شناسی

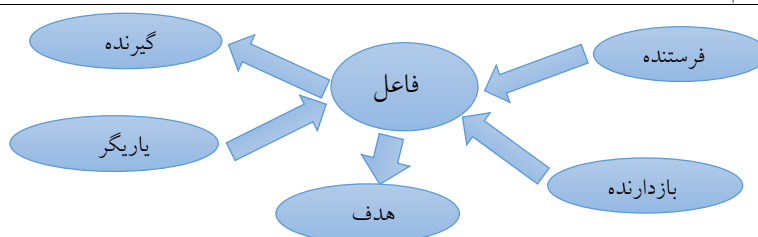
روایت‌شناسی (Narratology)، علمی است که به بررسی و تحلیل روایت‌های داستانی می‌پردازد و محصول ساختارگرایی است (ایگلتون، ۱۳۶۸: ۱۴۳). این علم جهت تحلیل و بررسی ساختارهای مختلف روایت و سازوکارهای درونی متون ادبی به‌کار می‌رود تا بتواند ساختارهای بنیادین و یا عملکردهای موجود بر کارکرد روایی را نمایش دهد (ر.ک: اخوت، ۱۳۷۱: ۲). اساس علم روایت‌شناسی بر ولادیمیر پراپ (Vladimir Propp)، فرمالیست شهیر روسی و کتاب وی «بررسی قصه‌های عامیانه» (Morphology of the folktale) استوار است. او آثار فولکوریک را براساس قواعد صوری آن‌ها تقسیم‌بندی کرد و این کار خود را ریخت‌شناسی (Morphology) نامید. پراپ تمامی شخصیت‌های قصه را به هفت دسته کلی تقسیم‌بندی کرد: «۱- قهرمان (hero)، ۲- خبیث یا شریر (villain)، ۳- یاری‌دهنده (helper)، ۴- بخشنده (donor)، ۵- اعزام‌کننده (dispatcher)، ۶- شخص مورد جستجو یا شاهزاده‌خانم (princess)، ۷- قهرمان دروغین (false hero)» (سلدن و ویدسون، ۱۳۸۴: ۴۲).

۲-۲- گریماس و آرای او

آلژیرداس ژولین گریماس (Algirdan Julien Greimas)، زبان‌شناس و نشانه‌شناس لیتوانی تبار مقیم فرانسه، از بنیان‌گذاران و دبیر کل انجمن بین‌المللی مطالعات نشانه‌شناسی بود. او با اصلاح ساختاری نظریه ولادیمیر پراپ و پیوند دو مقوله روساخت و ژرف‌ساخت روایت و انتشار کتاب «معناشناسی ساختاری» (Structural Semantics) (۱۹۶۶م.) و کتاب «درباره معنا» (On Meaning) (۱۹۷۰م.) به‌عنوان یکی از برجسته‌ترین چهره‌های روایت‌شناسی و نشانه‌معناشناسی روایی مکتب پاریس شناخته‌شد. وی به‌همراه تحلیل‌گران و متفکرانی همچون: ولادیمیر پراپ، مارسل موس (Mauss Marcel)، کلد لوی استرس (Claude Levi-Strauss) و ... از جمله کسانی بود که نظریه‌های مربوط به حوزه روایت‌کنشی یا گفتمان‌کنش‌محور را تولید و بسط داد (ر.ک: شعیری، ۱۳۹۵: ۱۹).

۲-۲-۱ الگوی کنشی گریماس

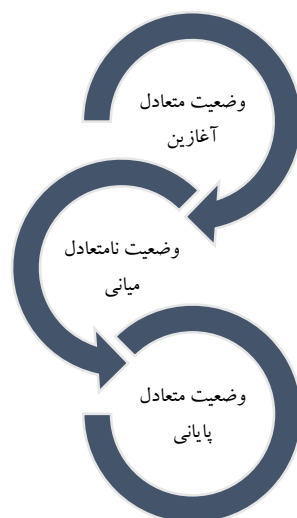
گریماس، نظریات پراپ مبنی بر وجود عملکرد/ حادثه در روایت را به شش موقعیت کاهش داد (Greimas, 1986: 39). این شش کنشگر یا عملگر (actant) که در سه تقابل دوسویه قراردارند، متشکل‌اند از: فرستنده/گیرنده، فاعل/مفعول، حمایت‌کننده/بازدارنده (ر.ک: تولان، ۱۳۸۶: ۸۲). در این الگو، کنشگر فرستنده، کنشگر فاعل را به‌دنبال شیء ارزشی یا هدف روانه می‌کند تا کنشگر گیرنده یا سودبرنده از آن بهره‌برد. در طی این روال، کنشگر یا کنشگران یاری‌دهنده او را حمایت می‌کنند و کنشگر یا کنشگران بازدارنده نیز مانع او می‌شوند (Greimas, 1983: 86). در شکل (۱) الگوی کنشی گریماس نشان داده شده‌است. جهت پیکان‌ها در این شکل از اهمیت بسیار برخوردار است.

شکل ۱. الگوی کنشگر گریماس

۲-۲-۲- تقابل‌های دوگانه از منظر گریماس

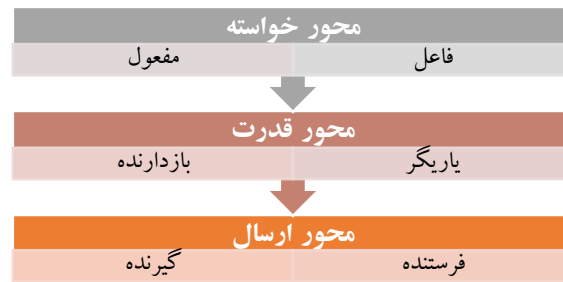
ولادیمیر پراپ معتقد بود روایت؛ یعنی متنی که «تغییر وضعیت از حالت متعادل به غیرمتعادل و دوباره بازگشت به حالت متعادل را بیان‌کند» (پراپ، ۱۳۶۸: ۵۳). گریماس نیز چنین وضعیتی را در ساختار طرح داستان باورداشت (شکل ۲). وی ساختار طرح روایت را بر اثر تقابل‌های دوگانه برمی‌شمرد. از منظر او «این تقابل‌ها در ارتباط با طرح به این شکل است: تقابل‌های زمانی؛ یعنی شرایط آغازین متعادل و یا غیرمتعادل در مقابل شرایط پایانی قصه، در برابر شرایط مضمونی؛ یعنی برای مضمون معکوس و غیرمتعادل راه‌حلی پیدا می‌شود و دوباره تعادل می‌یابد. گریماس تمام آن کنش‌های قصه که شرایط آغازین را پشت سر می‌گذارند و به سرانجام می‌رسند و مضمون معکوس را تعادل می‌بخشند، جزء عناصر طرح قصه می‌داند» (اخوت، ۱۳۷۱: ۶۵).

شکل ۲. ساختار تقابل‌های دوگانه گریماس

۲-۲-۳- الگوی توضیحی محور کنش‌های شش‌گانه

گریماس توجه خاصی به ساختار درونی متن و روابط میان آن دارد. وی تقابل شش کنشگر که در هیأتی روایتی در سه قسمت شکل می‌گیرد را مورد تحلیل قرارداد. در این طرح، او با استفاده از ساختار دوتایی، موفق به کشف نوع تازه‌ای از جدل شد که به کمک آن می‌توان هر کدام از مفاهیم را به زایش مفاهیم دیگری وادار کرد (هارلند، ۱۳۸۶: ۶۶). بر مبنای آرای گریماس، سه دسته تقابلی دوگانه وجود دارد که هریک از آن‌ها را می‌توان در یک محور کنشی توضیحی جای داد. در واقع شش کنشگر که با یکدیگر مناسبات نحوی و معنایی برقرار می‌کنند، در سه محور دوگانه قرا می‌گیرند؛ این سه محور عبارتند از: خواسته، قدرت، ارسال (Herbert, 2005: 71). (شکل ۳).

شکل ۳. الگوی توضیحی محور کنش‌های شش‌گانه

۴-۲-۲- زنجیره‌های روایی

بخش دیگری از مطالعات و آرای گریماس، مربوط به زنجیره‌های روایی است. از منظر او، کنشگرها در سطح روبنایی این سه نوع زنجیره روایی را اجرا می‌کنند:

۱-۴-۲-۲- زنجیره پیمانی یا میثاقی

در این زنجیره، وضعیت داستان به سمت یک هدف خاص پی‌گیری می‌شود؛ این زنجیره شامل وظیفه‌ای است که به عهده روایت گذاشته می‌شود تا در نهایت به سرانجام برسد. عملکرد این زنجیره «بررسی وضعیت‌هاست که همان پذیرش یا رد پیمان است» (سلدن و ویدسون، ۱۳۸۴: ۱۶۳).

۲-۴-۲-۲- زنجیره اجرایی

این زنجیره، دال بر انجام مأموریتی است که باید انجام گیرد. از آن‌جا که طرح اصلی داستان بر عهده زنجیره اجرایی است؛ بنابراین ساختار روایت متکی به آن می‌باشد. (سلدن و ویدسون، ۱۳۸۴: ۱۶۲).

۳-۴-۲-۲- زنجیره انفصالی یا انتقالی

از منظر گریماس، زنجیره انتقالی یا انفصالی شامل تغییر وضعیت یا حالتی است که در داستان اتفاق می‌افتد. «این زنجیره شامل سفرها، رفت و برگشت‌ها و تغییرات موقعیت قهرمان در طول داستان است» (اخوت، ۱۳۷۱: ۶۶).

۳-۲- هفت‌پیکر نظامی

«هفت‌پیکر یا هفت‌گنبد یا بهرام‌نامه»، حکایت بهرام پنجم ملقب به بهرام گور (۴۲۰-۴۳۹ میلادی) از آغاز تولد تا ناپدیدشدن اوست. این اثر، شامل هفت‌قصه شگفت‌انگیز و پرمajas است که عروسان هفت‌گنبد برای پادشاه نقل می‌کنند و از خیال‌انگیزترین منظومه‌های پنج‌گنج نظامی به‌شمار می‌رود (زرین‌کوب، ۱۳۷۲: ۱۴۴). در داستان «هفت‌پیکر»، بهرام گور، هفت‌عروس از هفت-اقلیم را نزد خود می‌آورد که هریک در زیبایی و حسن، بی‌همتایند. هفت‌اقلیم، نماد عالم خاکی و هفت‌سیاره، نماد عالم افلاکی است و هفت‌روزی که عروسان هفت‌گنبد داستان‌هایی تعریف می‌کنند، نمادی از تمام زمان‌هاست. بدین ترتیب، نظامی در این مثنوی تمام داستان آفرینش را از آغاز تا پایان روایت کرده‌است. رنگ‌ها در هفت‌پیکر، دارای معانی ویژه‌ای هستند: رنگ سبز نماد باروری و حاصل‌خیزی، رنگ‌های آبی و سفید نشان‌دهنده صلح و صفا، رنگ زرد نماد نفرت، رنگ سیاه نماد مرگ و رنگ سرخ نماد جنگ و خونریزی. در داستان هفت‌گنبد، بهرام‌شاه هر روز با توجه به اقلیم مربوط به هر بانو، لباسی به رنگ آن گنبد می‌پوشد و به دیدار شاهدخت آن گنبد می‌رود. هر کدام از بانوان با توجه به ویژگی‌های سرزمین خود، برای بهرام‌شاه داستان‌سرایی می‌کنند. این اقلیم هفت‌گانه هر کدام به سیاره‌ای منتسب هستند که با ایام هفته نیز هم‌خوانی دارند.

روزهای هفته	گنبد	داستان	اقلیم	شاهدخت	رنگ	سیاره
شنبه	گنبد سیاه	شاهزاده سیاهپوش	هند	فورک	سیاه	Saturn / زحل
یکشنبه	گنبد زرد	شاهزاده زرین‌پوش	روم	همای	زرد	Saturn / خورشید
دوشنبه	گنبد سبز	شاهزاده سبزپوش	خوارزم	نازیری	سبز	Moon / ماه
سه‌شنبه	گنبد سرخ	شاهزاده سرخ‌پوش	روس	نسرین‌نوش	سرخ	Mars / مریخ
چهارشنبه	گنبد فیروزه‌ای	شاهزاده فیروزه‌پوش	مغرب	آذریون	فیروزه‌ای	Mercury / عطارد
پنجشنبه	گنبد صندلی	شاهزاده صندلی‌پوش	چین	یغما‌ناز	صندلی	Jupiter / مشتری
جمعه	گنبد سپید	شاهزاده سپیدپوش	ایران	بخت	سپید	Venus / زهره

جدول ۱. هفت‌روز هفته، هفت‌گنبد، هفت‌شاهدخت، هفت‌اقلیم و هفت‌سیاره

۴-۲- خلاصه حکایت روز اول در گنبد سیاه

روز شنبه مربوط به شاهدخت هند با جامه‌ای سیاه، هم‌سرشت با سیاره کیوان است. بانوی این اقلیم، داستان مربوط به پادشاه شهر مدهوشان و راز سیاه‌پوشی مردمان آن‌را برای بهرام‌شاه چنین تعریف می‌کند:

از یکی از خویشاوندانم شنیدم که زنی پرهیزگار در قصر ما زندگی می‌کرد که جامه‌ای سیاه بر تن داشت. علتش را پرسیدند و او گفت: من قبلاً کنیز پادشاهی بزرگ بودم، او در قصر خویش، مهمان‌خانه‌ای ترتیب داده بود و مسافران غریب به آن‌جا می‌رفتند و برای پادشاه از شگفتی‌هایی که دیده بودند و از شهر و دیار خویش تعریف می‌کردند:

هر که آمد لگام‌گیر شدند به خورش میهمان‌پذیر شدند

شاه پرسید ازو حکایت خویش هم ز غربت هم از ولایت خویش

(نظامی، ۱۳۷۸: ۳۲-۳۱)

بعد از مدتی، شاه ناپدید شد و وقتی بعد از مدت‌ها به کاخ برگشت، جامه‌ای سیاه بر تن داشت و بعد از آن هم، او بدون هیچ مصیبتی، همیشه سیاه‌پوش بود. کنیزک ادامه داد: روزی از پادشاه علت را پرسیدم و او چون مرا محرم خویش دید، رازش را چنین بیان کرد: روزی مسافر غریبه‌ای به قصر من آمد که تماماً سیاه‌پوش بود. من از او علت سیاه‌پوشی‌اش را پرسیدم. اما او امتناع کرد و سخنی نگفت:

روزی آمد غریبی از سر راه کفش و دستار و جامه، هر سه سیاه

خواندم و حشمتش بیفزودم برگ او را به شرط فرمودم

گفتم ای من نخوانده نامۀ تو سیه از چیست جامۀ تو؟

(نظامی، ۱۳۷۸: ۵۶-۵۴)

بالاخره با اصرار و التماس زیاد من، چنین گفت که در سرزمین چین، شهر بسیار زیبایی وجود دارد به نام «شهر مدهوشان» که مردمش همه سیاه‌پوش هستند:

گفت شهریست در ولایت چین شهری آراسته چو خلد برین

نام آن شهر شهر مدهوشان تعزیت‌نامه سیه پوشان

مردمانی همه به‌صورت ماه همه چون ماه در پرند سیاه

(همان: ۶۶-۶۴)

مسافر غریبه، دیگر هیچ سخنی نگفت و بلافاصله از قصر دور شد. من هم هرچقدر جستجو کردم، نشانی از او نیافتم. تا این‌که بالاخره از فرط کنجکاوی، سلطنت را رها کردم و به سرزمین چین رفتم تا راز را کشف کنم. بعد از مدتی بالاخره به شهر مدهوشان رسیدم. تا یک سال هرچه کردم، نتوانستم به راز این مردم پی‌برم تا این‌که بالاخره با قصابی نیک‌سرشت آشنا شدم.

هر روز به تکریم او پرداختم و به او نزدیک‌تر شدم تا این‌که توانستم به دل او راه یابم. سرانجام یک‌روز، علت سیاه‌پوشی مردمان شهر را از او پرسیدم، اما با این‌که من به او طلا و ثروت زیادی داده‌بودم، باز هم حاضر نشد راز شهر را برایم فاش کند. من خیلی پافشاری کردم و در نهایت با اصرار من، شبی مرا به خرابه‌ای برد، در آن‌جا سبیدی بود. از من خواست به داخل آن بروم:

چون در آن منزل خراب شدیم
چون پری هر دو در نقاب شدیم
سبیدی بود در رسن بسته
رفت و آورد پیش آهسته

(نظامی، ۱۳۷۸: ۱۳۰-۱۲۹)

وقتی داخل سبد نشستیم، سبد به‌خاطر طلسمی که در آن بود به آسمان پرواز کرد، من خیلی ترسیدم، هرچقدر آه‌وناله کردم، هیچ سودی نداشت. ناگهان پرندۀ تنومندی، همچون کوه نمایان شد:

مرغی آمد نشست چون کوهی
کامدم زو به دل در اندوهی
از بزرگی که بود سر تا پای
میل گفתי در اوفتاده زجای

(همان: ۱۵۳-۱۵۲)

از سرِ ناچاری خودم را به پاهای آن مرغ آویزان کردم و با او مسیری طولانی را طی کردم تا این‌که به سرزمینی زیبا همچون بهشت رسیدیم. در آن‌جا من پای مرغ را رها کردم و تا شب به استراحت و گردش پرداختم. وقتی شب شد، از دور، نوری دیدم و بعد زیبارویانی را دیدم که شمع به‌دست آمدند. بعد از اندکی، مرا به حضور بانوی خویش بردند. ملکه زیبارویان با مهربانی از من پذیرایی کرد. من که از زیبایی و مهربانی آن ملکه سرمست و عاشق شده‌بودم، به دست‌وپایش بوسه می‌زدم و خواهان وصال او بودم، ولی او مرا به صبوری فرامی‌خواند؛ در انتهای شب هم مرا با یکی از حوریان روانه کرد. چندین شب به همین منوال گذشت و هرگاه من از ملکه، تقاضای وصال می‌کردم، او حوری دیگری را با من روانه و خودش امتناع می‌کرد.

هیچ کامی نه کآن نبود مرا
بخت من بود کآن نمود مرا
چون در آن نعمتم نبود سپاس
حق نعمت زیاده شد ز قیاس
ورق از حرف خرمی شستم
کز زیادت، زیادتی جستم
چون به سی‌شب رسید وعده ماه
شب جهان بر ستاره کرد سیاه

(نظامی، ۱۳۷۸: ۳۹۵-۳۹۲)

یک شب با ناشکیبایی و اصرار زیاد از ملکه، وصالش را خواستار شدم و او چون بی‌قراری مرا دید، گفت: یک لحظه چشمانت را ببند، تا خودم را آماده کنم. بعد گفت: حالا چشمانت را باز کن! وقتی چشمانم را گشودم، خودم را دوباره در سبد یافتم و مرد قصاب هم در گوشه‌ای به انتظارم نشسته‌بود. من که ماجرا را دریافته‌بودم، پشیمان و ناراحت به مرد قصاب گفتم: ای رفیق دیرین! اکنون برای من جامه‌ای سیاه بیاور تا در این مصیبت پیوشم و بر حال خود عزادار باشم:

شو پرندی سیاه پیش من آر
رفت و آورد هم در آن شب تار
در سرافکندم آن پرند سیاه
هم در آن شب بسیج کردم راه
سوی شهر خود آمدم دلتنگ
برخود افکنده از سیاهی رنگ

(همان: ۵۰۸-۵۰۶)

بعد از این ماجرا من نیز سیاه‌پوشی و خاموشی اختیار کردم. وقتی پادشاه ماجرای خویش را برای کنیزک تعریف کرد، کنیزک نیز به سبب وفاداری و همدردی با پادشاه، سیاه‌پوش شد.

۲-۵- تحلیل حکایت

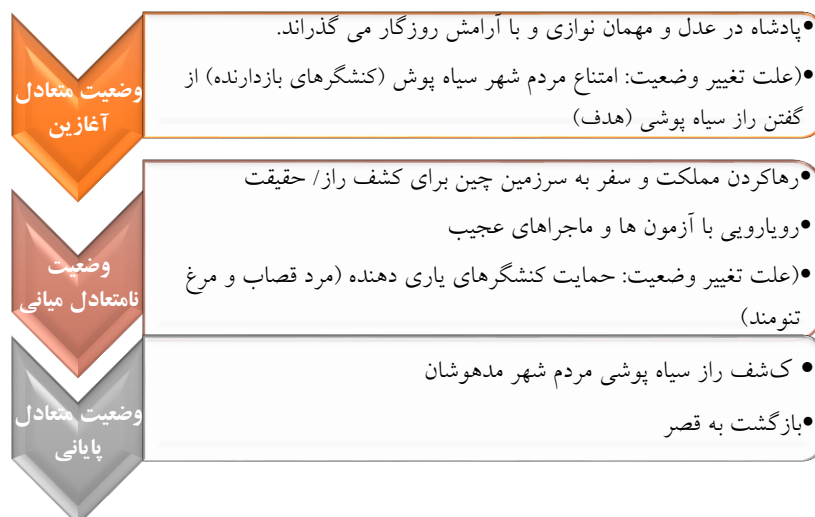
۲-۵-۱- تقابل‌های دوگانه در حکایت

حکایت «گنبد سیاه»، در ابتدا با وضعیتی متعادل آغاز می‌شود. پادشاهی مهمان‌نواز و عادل، بر سرزمینی حکومت می‌کند. او دستور می‌دهد تا برای مسافران، مهمانخانه‌ای مهیا کنند. پادشاه از هر مسافر، سرگذشتش را می‌پرسد. (وضعیت متعادل آغازین):

ملکی بود کامکار و بزرگ
ایمنی داده میش را با گرگ
میهمانخانه‌ای مهیا داشت
کز ثری روی در ثریا داشت

(نظامی، ۱۳۷۸: ۶۶۱-۶۶۲)

بعد از این وضعیت متعادل ابتدایی، نوبت به وضعیت نامتعادل میانی می‌رسد. در این بخش، پادشاه از مسافری سیاه‌پوش، علت سیاه‌پوشی‌اش را جویا می‌شود، اما مسافر از پاسخ طفره می‌رود. درنهایت با اصرار پادشاه، فقط می‌گوید که شهری به نام «مدهوشان» در چین هست که تمام مردمش سیاه‌پوشند و هرکس هم به آن شهر برود، سیاه‌پوش می‌شود. نیروی کنجکاو پادشاه، به قدری شدت می‌گیرد که زندگی متعادل وی را به وضعیتی بغرنج و نامتعادل می‌کشانند. او مملکت را رها می‌کند و برای یافتن راز بزرگ به سمت «شهر مدهوشان» می‌رود و در آنجا با آزمون‌ها و ماجراهای عجیب روبه‌رو می‌شود (وضعیت نامتعادل میانی). در این مسیر، کنشگرهای یاریگر و حمایت‌کننده (مرد قصاب، مرغ تنومند)، در انجام آزمون‌ها، به یاری پادشاه می‌آیند درنهایت، همه ماجراها تمام می‌شود و پادشاه به راز مردم سیاه‌پوش، پی می‌برد و به قصر و زندگی عادی خویش بازمی‌گردد (وضعیت متعادل پایانی). نکته مهم اینجاست که با این‌که پادشاه به هدف خود رسیده و راز را درک کرده، اما خود نیز سیاه‌پوش و اندوهگین می‌شود؛ چرا که نتوانسته است صبور و خویش‌دار باشد. از لحاظ ساختاری، وضعیت قصه از منفی به مثبت پیش‌رفته و کنشگر فاعل به هدف خویش رسیده است. در این روایت، هرچند از نظر معنوی، پادشاه غمگین و سیاه-پوش می‌شود و ظاهراً حرکت قصه از مثبت به منفی است (به دلیل عدم دستیابی پادشاه به عوالم و تجربه‌های باشکوه‌تر)، اما باید در نظر داشت، پادشاه به این آگاهی و شناخت ضعف خویش پی برده است و همین امر، نوعی پیروزی و نقطه مثبت برای وی به‌شمار می‌رود؛ بنابراین حرکت قصه از منفی به مثبت است. شکل (۴)، ساختار طرح اصلی روایت «گنبد سیاه» را نشان می‌دهد.

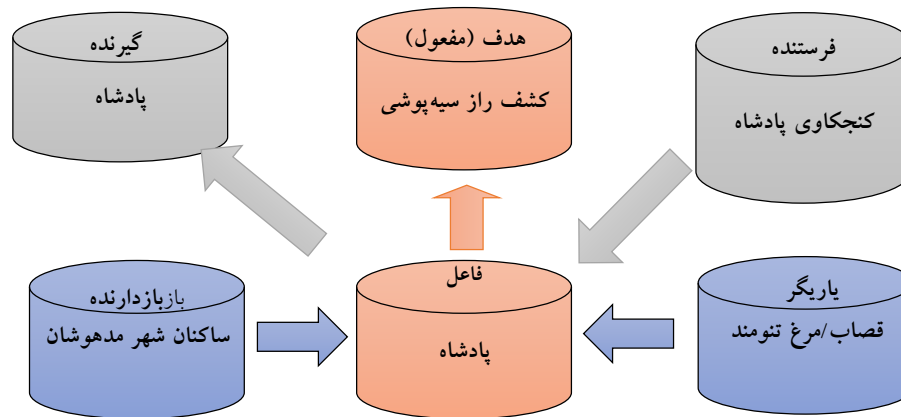

شکل ۴. ساختار طرح اصلی تقابل‌های دوگانه در حکایت «گنبد سیاه»

۲-۵-۲- الگوی کنشگر گریماس در حکایت

در این حکایت، پادشاه چندین الگوی کنشی شامل: کنشگر فاعل، کنشگر فرستنده و کنشگر گیرنده را عهده‌دار شده‌است. کنشگر فرستنده برای رسیدن به هدف، نیروی درونی میل و کنجکاوی پادشاه برای رسیدن به هدف است. کنشگر فاعل یا قهرمان داستان هم که اصلی‌ترین کنش‌های توسط او به انجام می‌رسد، باز هم پادشاه است. کنشگر گیرنده نیز که ذی‌نفع است و قرار است به شیء ارزشی دست‌یابد، همان فاعل (در این‌جا: پادشاه) است. کنشگر یاریگر، مرد قصاب و مرغ تنومند هستند. این هردو، به پادشاه کمک می‌کنند تا به کشف راز سیاه‌پوشی مردم شهر مدهوشان دست‌یابد. کنشگر بازدارنده (مانع) نیز مردمان شهر مدهوشان هستند. زمانی که پادشاه از این مردم درخواست می‌کند که وی را به هدف (راز سیاه‌پوشی خود) برسانند، آنان امتناع می‌کنند. به‌طور خلاصه می‌توان کنشگران این حکایت را چنین برشمرد:

کنشگر فرستنده: کنجکاوی پادشاه، کنشگر گیرنده (ذی‌نفع): پادشاه، کنشگر فاعل (قهرمان): پادشاه، مفعول (هدف): کشف راز سیاه‌پوشی مردمان، کنشگران یاریگر: قصاب، مرغ تنومند، کنشگران بازدارنده (مانع): ساکنان شهر مدهوشان.

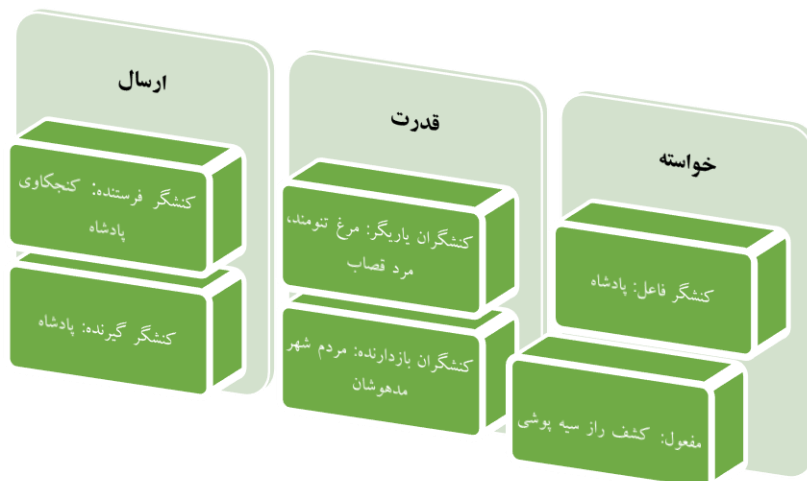
شکل ۵. حکایت «گنبد سیاه» بر پایه الگوی کنشگر گریماس

۳-۵-۲- الگوی توضیحی کنش‌های شش‌گانه در حکایت «گنبد سیاه»

محور خواسته: در این محور که کنشگر فاعل و مفعول، زوج تقابلی را دربرمی‌گیرند، فاعل؛ یعنی پادشاه، کنشگری است که به‌سوی مفعول یا شیء ارزشی هدایت می‌شود. پادشاه (فاعل) برای کشف راز سیاه‌پوشی و نیل به حقیقت (مفعول)، به‌سوی سفری دراز هدایت می‌شود تا کنش آزمودن از این طریق صورت‌گیرد.

محور قدرت: در این حکایت، در محور قدرت، دو کنشگر یاری‌رسان وجود دارد که هر دو عینی هستند؛ یکی انسان (مرد قصاب) و دیگری حیوان (مرغ تنومندی) که در رساندن پادشاه (فاعل) به کشف راز و حقیقت (مفعول) به او کمک می‌کنند. کنشگر حریف نیز مردم سیاه‌پوش شهر مدهوشان هستند که از گفتن حقیقت و رسیدن فاعل یا قهرمان (پادشاه) به راز سیاه‌پوشی امتناع می‌کنند و درتقابل با مرد قصاب و مرغ تنومند (کنشگران یاریگر) هستند.

محور ارسال: در این حکایت، بنابر قرینه معنایی، «کنجکاوی پادشاه»، کنشگر فرستنده است که خواهان وصول فاعل (پادشاه) به مفعول (درک حقیقت و راز سیاه‌پوشی) است. این فرستنده به دسته مفاهیم تعلق دارد. گیرنده (پادشاه) هم کنشگری است که از کنش سود می‌برد و یا ممکن است سودی به او نرسد. پادشاه به‌عنوان گیرنده، در ظاهر امر، سودبرنده است؛ چراکه بالاخره راز سیاه‌پوشی مردمان شهر مدهوشان را کشف می‌کند؛ ولی عملاً سودی نصیب پادشاه نمی‌شود؛ چراکه وی نتوانسته‌است شکیبایی کند و درنهایت عوالم و تجربه‌های باشکوه‌تر را دریابد. شکل (۶)

شکل ۶. الگوی توضیحی کنش‌های شش‌گانه در حکایت «گنبد سیاه»

۲-۶- زنجیره‌های روایی حکایت

۲-۶-۱- زنجیره میثاقی

کشف راز سیاه‌پوشی مردم «شهر مدهوشان» در ابتدای امر، وظیفه‌ای است که پادشاه باید بدان برسد. طفره‌روی مردم از جواب به این سؤال، کنجکاوی و انگیزه پادشاه را برای رسیدن به هدف، دوجندان می‌کند. پادشاه این کار را وظیفه‌ای غیرقابل‌تغییر برای خویش می‌داند؛ بنابراین سلطنت را رهامی‌کند و با زندگی جدید در شهر مدهوشان، سعی در رسیدن به هدف دارد. بدین طریق، با پیمان یا عهدی درونی از سمت پادشاه روبه‌رو هستیم. پادشاه برای دستیابی به پاسخ سؤالی مهم، به‌سمت مقصد حرکت می‌کند و با خود پیمان می‌بندد تا وقتی به هدف دست نیافته، بازنگردد. مدت‌ها طول می‌کشد تا به هدف نزدیک شود. در این زنجیره یا پیرفت، پادشاه ابتدا از مهمان خویش سؤالی پرسیده‌است که پاسخ آن، باعث عهدبستن پادشاه با خود و تلاش وی می‌شود تا جواب را بیابد:

آن مسافر هر آن شگفت که دید
شاه را قصه کرد و شاه شنید
همه عمرش بر آن قرار گذشت
تا نشد عمرش از قرار نگشت

(نظامی، ۱۳۷۸: ۴۵۷-۴۵۸)

۲-۶-۲- زنجیره اجرایی

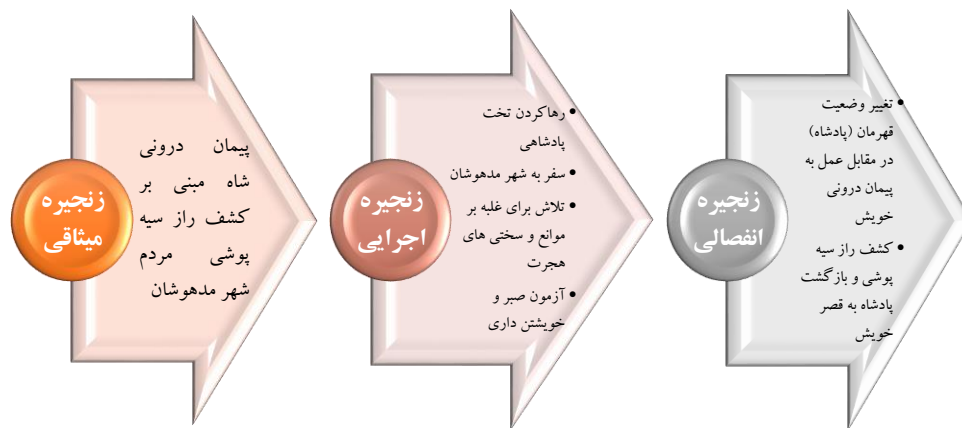
در این زنجیره که آزمون‌ها و مبارزه‌ها شکل می‌گیرند، پادشاه (کنشگر فاعل) با تلاش برای غلبه بر موانع و نزدیک شدن به مرد قصاب در مرحله اول، آزمون را با موفقیت به پایان می‌رساند؛ اما در آزمون بعدی که در معاشرت بانوی زیباروی، سی‌روز به طول می‌انجامد؛ ناکام می‌ماند. در این زنجیره، قرار است پادشاه مورد آزمون عظیمی قرارگیرد که دیگر مردمان شهر مدهوشان در آن شکست خورده و محکوم به سیاه‌پوشی شده‌اند. او باید با صبر و خویش‌ن‌داری و مهار نفس، خود را آماده تجربه‌ای عظیم و ورود به دنیایی باشکوه کند؛ دنیایی که در مقایسه با این دنیا همانند چشمه‌ای در برابر قطره است:

گر شبنم زین خیال گردی دور
یابی از شمع جاودانی نور
چشمه‌ای را به قطره‌ای مفروش
کاین همه نیش داد آن همه نوش

(نظامی، ۱۳۷۸: ۶۷۵-۶۷۶)

۳-۶-۲- زنجیره انفصالی

در زنجیره انفصالی این حکایت که به رفتن‌ها و بازگشتن‌ها اشاره دارد، پادشاه (کنشگر فاعل) که در راه رسیدن به کشف راز سیه‌پوشی مردم (مفعول/هدف)، سختی‌های زیادی را تحمل کرده‌است، درنهایت موفق می‌شود به خواسته خود برسد و علت سیه‌پوشی مردم را کشف کند و در نهایت به کاخ خویش بازگردد. در این زنجیره، حرکت داستان از منفی به مثبت است؛ چون پادشاه به هدف اولیه خود (کشف راز سیه‌پوشی مردم) رسیده‌است. در این روایت، هرچند پادشاه، مانند دیگر مردمان شهر مدهوشان- علی‌رغم توصیه‌های ملکه زیبارویان- نتوانسته‌است صبوری و خویشتن‌داری نشان دهد و به دلیل عدم دستیابی به تجربه‌ها و عوالم والاتر غمگین و سیه‌پوش است، اما این آزمون بزرگ، سبب آگاهی از نقاط ضعف و خویشتن‌شناسی و درنهایت تعالی روح پادشاه شده‌است؛ بنابراین حرکت داستان از منفی به مثبت است.

شکل ۷. زنجیره‌های روایی در حکایت «گنبد سیاه»

۳- نتیجه

در روایت مورد تحلیل، هم الگوی تقابلی گریماس؛ یعنی وضعیت متعادل آغازین، وضعیت نامتعادل میانی و وضعیت پایانی متعادل وجود دارد و هم ساختار نحوی؛ یا به عبارت دیگر زنجیره‌های سه‌گانه: پیمانی، اجرایی و انفصالی. در این روایت، داستان با وضعیت متعادل آغازین (کامرانی پادشاه در قصر) شروع می‌شود؛ با کنجکاوی پادشاه برای کشف راز سیه‌پوشی مردمان، به وضعیت نامتعادل میانی مبدل می‌شود و سرانجام با کشف راز سیه‌پوشی توسط پادشاه به وضعیت متعادل پایانی می‌رسد. سیر داستان در این روایت از لحاظ ساختاری از منفی به مثبت است؛ چراکه پادشاه در این داستان به هدف خود؛ یعنی کشف راز دست‌می‌یابد؛ هرچند در این روایت، پادشاه در آزمون خویشتن‌داری و مهار نفس شکست می‌خورد و تا آخر عمر سیه‌پوش و غمگین می‌شود، اما همین احساس پشیمانی و ندامت وی، نشان از آگاهی پادشاه به ضعف‌های خویش دارد و نوعی خویشتن‌شناسی و تعالی روحی برای وی محسوب می‌شود.

همچنین، بررسی روایت منتخب، مطابقت الگوی کنشی گریماس را با این روایت تأیید می‌کند و نشان می‌دهد در داستان «گنبد سیاه»، تمامی کنشگران مورد نظر گریماس حضور فعال دارند. در این روایت، کنشگران اصلی گریماس عبارتند از: پادشاه (کنشگر فاعل و کنشگر گیرنده)، کنجکاوی پادشاه (کنشگر فرستنده)، کشف راز سیه‌پوشی (مفعول/هدف)، مردم شهر مدهوشان (کنشگران بازدارنده/حریف)، مردقصاب و مرغ تنومند (کنشگران یاریگر). از نظر نوع شخصیت، علاوه بر شخصیت-های انسانی، شخصیت‌های حیوانی نیز حضور دارند؛ به عنوان مثال شخصیت پرندۀ تنومند به عنوان کنشگر بازدارنده در مسیر دستیابی قهرمان به هدف یا شیء ارزشی.

زنجیره‌های روایی مورد نظر گریماس در روایت مذکور بدین‌قرار هستند: ۱- زنجیره میثاقی: عهد و پیمان درونی پادشاه مبنی بر رسیدن به هدف (کشف راز سیه‌پوشی)؛ ۲- زنجیره اجرایی: رهاکردن تخت پادشاهی توسط کنشگر فاعل (پادشاه) و سفر به شهر مدهوشان در سرزمین چین/ مبارزه با سختی‌ها و تلاش برای غلبه بر موانع زندگی/ آزمون صبر و خویش‌داری و مهارت‌نفس؛ ۳- زنجیره انفصالی: تغییر وضعیت قهرمان یا کنشگر فاعل (پادشاه) در مقابل عمل به پیمان درونی خویش/ کشف راز سیه‌پوشی مردم شهر مدهوشان/ بازگشت پادشاه به قصر و سوگواری و سیه‌پوشی. به‌طور کلی عناصر و اجزایی که گریماس برای بررسی و تحلیل ساختاری یک روایت نشان‌داده، در روایت گنبد سیاه تبیین شده‌است. نتایج به‌دست‌آمده از این پژوهش، انطباق الگوی جهان‌شمول روایی گریماس را در تحلیل و تبیین شخصیت‌ها و ساختار این روایت به‌نمایش می‌گذارد و نشان می‌دهد آرای گریماس قابلیت تعمیم و انطباق با متون غنایی را داراست.

۴- منابع

- احمدی، بابک. (۱۳۷۰). ساختار و تأویل متن. ج ۱. تهران: مرکز.
- اخوت، احمد. (۱۳۷۱). دستور زبان داستان. تهران: فردا.
- ایگلتون، تری. (۱۳۶۸). پیش‌درآمدی بر نظریه ادبی. ترجمه عباس مخبر. تهران: مرکز.
- برتنز، یوهانس ویلم. (۱۳۸۲). نظریه ادبی. ترجمه فرزانه سجودی. تهران: آهنگ.
- پاینده، حسین. (۱۳۹۷). نظریه و نقد ادبی، درسنامه‌ای میان‌رشته‌ای. تهران: سمت.
- پراپ، ولادیمیر. (۱۳۶۸). ریخت‌شناسی قصه‌های پریان. ترجمه فریدون بدره‌ای. تهران: توس.
- تایسون، لوئیس. (۱۳۸۷). نظریه‌های نقد ادبی معاصر، ترجمه مازیار حسین‌زاده و فاطمه حسینی، تهران: نگاه امروز.
- تولان، مایکل جی. (۱۳۸۶). روایت‌شناسی: درآمدی زبان‌شناختی-انتقادی، ترجمه سیده‌فاطمه علوی و فاطمه نعمتی. تهران: سمت.
- ثواب، فاطمه. (۱۳۹۴). بررسی ساختار روایی منظومه‌های غنایی بر پایه نظریه گریماس (ویس و رامین، خسرو و شیرین، جمشید و خورشید، همای و همایون، لیلی و مجنون)، رساله دکترای زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه سیستان و بلوچستان، استاد راهنما: محمدعلی محمودی.
- دُرپر، مریم؛ یاحقی، محمدجعفر. (۱۳۸۹). «تحلیل روابط شخصیت‌ها در منظومه لیلی و مجنون نظامی». مجله بوستان ادب. دوره ۲، شماره ۳، پیاپی ۵۹/۱. صص ۸۹-۶۵.
- رحمانی، مریم؛ فولادی، محمد. (۱۳۹۹). «بررسی داستان «گنبد صندلی» نظامی گنجوی براساس نظریه ساختارگرایی گریماس». دوفصلنامه علوم ادبی، سال ۱۰، شماره ۱۷. صص ۷۵-۹۳.
- زرین‌کوب، عبدالحسین. (۱۳۷۲). پیرگنج در جستجوی ناکجاآباد. تهران: سخن.
- سجودی، فرزانه. (۱۳۸۴). نشانه‌شناسی و ادبیات. تهران: فرهنگ کاوش.
- سلدن، رامان؛ ویدسون، پیت. (۱۳۸۴). راهنمای نظریه ادبی معاصر. ترجمه عباس مخبر. ویرایش ۳. تهران: طرح نو.
- سلیمان‌پور، مهوش. (۱۴۰۱). «نقش محوری شخصیت مجنون براساس نظریه کنشگری گریماس». پژوهش‌های نوین ادبی، سال ۱، ش ۲. صص ۱۲-۱.
- شعیری، حمیدرضا. (۱۳۸۱). مبانی معناشناسی نوین. تهران: سمت.
- شعیری، حمیدرضا. (۱۳۸۵). تجزیه و تحلیل نشانه - معناشناختی گفتمان. تهران: سمت.
- شعیری، حمیدرضا. (۱۳۹۵). نشانه‌شناسی ادبیات/ نظریه و روش تحلیل گفتمان ادبی. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.

طهماسبی سرقلی، فریده؛ مالملی، امیدوار؛ سهراب‌نژاد، سیدعلی. (۱۴۰۰). «سازکار روایت در لیلی و مجنون براساس الگوی گریماس». پژوهش‌های نقد ادبی و سبک‌شناسی، سال ۱۲. ش ۲ (پی در پی ۴۴). صص ۶۶-۴۷.

گرین، کیت؛ لیبهان، جیل. (۱۳۸۳). *درسنامه نظریه و نقد ادبی*. ترجمه: گروه مترجمان. تهران: روزنگار.

مشهدی، محمدامیر؛ ثواب، فاطمه. (۱۳۹۳). «تحلیل ساختار روایتی داستان بهرام و گل‌اندام برپایه نظریه گریماس». *متن‌پژوهی ادبی (زبان و ادب پارسی)*، ش ۱۸ (۶۱): ۸۳-۱۰۵.

نجفی، ندا؛ اکبری، منوچهر. (۱۳۹۹). «ساختار خرده‌روایت‌ها در پیرنگ خسرونامه؛ با تکیه بر الگوی کنشگران گریماس». *مجله مطالعات ادبیات تطبیقی*. سال ۱۴. ش ۵۴. صص ۱۹۷-۲۱۰.

نظامی‌گنجوی، الیاس بن یوسف. (۱۳۷۸). *کلیات خمسۀ نظامی‌گنجوی*، با مقدمه و شرح حال حسین وحیدی، چ ۲. تهران: صفی‌علیشاه.

هارلند، ریچارد. (۱۳۸۶). *دییاجه‌ای تاریخی بر نظری ادبی از افلاطون تا بارت*. ترجمه بهزاد برکت. گیلان: دانشگاه گیلان.

Hebert, L. (2005). Tools for Text and Image Analysis, Julie tabler, available at <http://www.signisemio.com>

Greimas, Algirdan Julien (1983). *Structural Semantics: An attempt at a method*. University of nebreska press. Lincoln and London.